

DR. EGEDY TAMÁS

A gazdasági válság hatásai városon innen és túl*

2007 óta gyülekeztek a viharfelhők a világgazdaság egén, de a gazdasági és pénzügyi szakemberek sokáig nem vettek tudomást az intő jelekről. A profitmaximalizálás és a rendszer hosszú távú kiszípolozása közben nem hitték el, hogy a sebezhetetlennek hitt globális gazdaság összeomolhat. A válság azonban bekövetkezett, és az elmúlt évek gazdaságpolitikája a világ országaiban tulajdonképpen arról szólt, hogy hogyan lehet a lehető legjobban megoldani a kármentést, azaz olyan intézkedéseket hozni, amelyek elősegítik a nemzetgazdaságok kilábalását az elhúzódó recesszióból.

A legfőbb problémát abban látom, hogy a válságnak még koránt sincs vége, s az olyan kis országok és nyitott gazdaságok, mint Magyarország, helyi szinten még mindig a krízis tovaggyűrűző hatásaival küzdenek. A globális és helyi gazdaságot érintő tudományos és szakmai vitákban gyakran megfedkeznek arról a vitapartnerek – legyenek azok gazdasági és pénzügyi szakértők, politikusok, vagy a tudomány képviselői –, hogy a világgazdaság mélyrepülésének súlyos társadalmi következményei is vannak.

Tanulmányomban röviden áttekintem a válság elméletei kereteit és európai következményeit, majd részletesebben foglalkozom annak magyarországi hatásaival. A regionális hatások felvázolása mellett elsősorban arra a kérdésre keresem a választ, hogy mely gazdasági ágazatokat érintette a recesszió, hogyan hatott a foglalkoztatottságra és a munkanélküliségre, valamint a háztartások jövedelmi viszonyaira. Az elemzések során legtöbbször arra voltam kíváncsi, hogy a krízis legnehezebb éve (2009) milyen változásokat hozott és mekkora törést eredményezett a megelőző időszakhoz képest. Mivel 2009 után a társadalmi és gazdasági mutatók sok esetben már pozitív irányba fordultak, a válság tényleges hatásairól jóval érzékesebb képet mutatnak a 2009-es adatok, mint a legfrissebbek.

Írásomban egyrészt megpróbáltam összefoglalni és érthető formába önteni a nemzetközi és hazai szakirodalomban, valamint a sajtóban megjelent információkat, másrészt ezeket saját empirikus kutatásom eredményeivel egészítettem ki. Saját vizsgálataim középpontjában a válság városi társadalomra gyakorolt közvetett és közvetlen hatásainak felderítése állt, ami közelebb vihet minket a globális válság társadalmi következményeinek megértéséhez.

Elméletek és feltevések a válság okairól

Az Európai Bizottság állásfoglalása szerint a 2007 nyara óta kibontakozó válsághoz hasonló globális recessziót a II. világháború óta nem élt át a világgazdaság, és az Európai Unió gazdasága az 1930-as évek óta nem volt ekkora válságban. Sok szakember vizsgálta, hogy tulajdonképpen mi is vezethetett a globális gazdaság összeomlásához? Partnoy (2003), Akerlof és Shiller (2009) tanulmányaikban megerősítették azon nézetüket, misze-

* A tanulmány megírását és a kutatást az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja támogatta.

rint a krízishez alapvetően a pénzpiaci spekulációk vezettek. Bookstaber (2007) és Authers (2010) szerint viszont a válság okai az intézményi struktúrákban rejlő problémákban, a bankrendszer állami intézményi kontrolljának hiányosságaiban keresendők, valamint azon téves nézet elterjedésében, hogy ilyen nagy hagyományokkal rendelkező, kiterjedt intézmények nem bukhatnak meg a piacon. Erre a következtetésre jutott Posner (2010) is, aki szerint bebizonyosodott, hogy a korábban megkérdőjelezhetetlen és makulátlannak tűnő intézmények is tönkremehetnek. Több gazdaságkutató (például Rajan 2010) elmélete szerint a válság tulajdonképpen a gazdaságban és a kereskedelemben az Amerikai Egyesült Államok és Kína között fennálló globális kiegyensúlyozatlanságot rendezí egyensúlyba ezen gazdasági centrumterületek között. A két erőcentrum összefonódását jól mutatja, hogy az Egyesült Államok állampapírjainak közel negyede Kína kezében van, Kína az Egyesült Államok legfontosabb exportpiaca és egyes gazdasági szakértők sommás megállapítása szerint az Egyesült Államok gazdaságát évek óta Kína finanszírozza (Kiss 2009). Más elméletek kulturális és nemzeti alapokra helyezik a problémák gyökerét: német és francia kutatói körök alapvetően angolszász „betegségnek” látják a válságot, így a Wall Street és a londoni City tőzsdéspekulációit okolják a kialakult helyzetért. (Ez az Európára jellemző attitűd Kínában kevésbé kapott teret a médiумokban, ismerve az amerikai és a kínai gazdaság sokrétű összefonódását.) Stuttaford (2010) is rámutatott arra, hogy a görög csőd éppúgy a sajátos nemzeti felfogásra és fogyasztási szokásokra vezethető vissza, mint a globális válság az amerikaiakra. Az, hogy a globális krízis nem véletlenül az Egyesült Államokban robbant ki, Bernek (2009) szerint elsősorban az USA gazdasági súlyával magyarázható. A világ K+F-ráfordításainak kétharmada innen származik, a legnagyobb működőtőke-exportőrrel és -importőrrel van szó, a világ 500 legnagyobb vállalatából 180 az Egyesült Államokban található. A New-York-i értéktőzsde továbbra is a kapitalista világ vezető helyszíne és széles körben ismert az amerikai dollár szerepe a nemzetközi spekulációs üzletekben.

Mindenesetre tény, hogy a globális válságban meghatározó szerepe volt az elektronikus (virtuális) piacok, a „papírgazdaság” túlbujánzásának és ezzel párhuzamosan a dereguláció erősödésének. A folyamatban egyre kevésbé érvényesülhetett az állami intézmények ellenőrző és korlátozó szerepe, ami kedvezett a spekulációs pénzügyi műveletek, a „kaszinó kapitalizmus” elterjedésének (Simai 2010). Mindezek következtében a tőke egyre szabadabban áramolhatott, s a pénzügyi tranzakciók profitabilitása gyorsabban nőtt, mint magáé a termelésé (például voltak olyan autógyárak, amelyek többet profitáltak virtuális pénzügyi tranzakciókból, mint autók előállításából) (Harvey 2011). A világ-gazdaság eljutott oda, hogy fejlődésének jelenlegi alakulását már nem a tényleges termelési folyamatok, hanem a nemzetközi pénzforgalom folyamatai határozzák meg (Bernek 2009). A globális krízis ugyanakkor rámutatott arra, hogy a gazdaságpolitika neoliberais útja nem járható, ezért a válság leküzdésére tett intézkedésekben az államok kiemelt szerepet játszanak, illetve a hosszú távú gazdaságpolitikákban visszatérés várható az állam által vezérelt gazdasághoz.

Válság az Európai Unióban – az Európai Unió válságban?

A globális krízis az Európai Uniót 2008 második félévében érte el. Ennek háttérében az állt, hogy az amerikai jelzáloghitelek refinanszírozását gyakran európai hitelintézetek

végezték, vagyis ők birtokolták a válság kirobbanásáért felelős „mérgezett” értékpapírokat, illetve követeléseket. 2008 utolsó negyedévében és 2009 első negyedévében gyakorlatilag minden országban rendkívül hasonló folyamatok játszódtak le: a halmozódó veszteségek miatt nagyon megszigorodtak a hitelnyújtás feltételei, a hitelkínálat rugalmatlanná vált, így a pénzügyi krach fokozatosan áthúzódott a gazdaság más ágazataira. Megindult a válság eszkalálódása a gazdaság egyéb ágazataiba. Az Eurostat adatai azt mutatják, hogy a válság következtében a legnagyobb visszaesést a tartós fogyasztási cikkek termelői iparágak szenvedték el (például a feldolgozóipar, az ingatlanfejlesztés és a hozzá szorosan kapcsolódó építőipar, az autógyártás, a szórakoztatóelektronika és a gépjárműiparhoz kapcsolódó elektronikai alkatrészek gyártása), tehát elsősorban azok az ágazatok, ahol meghatározó a multinacionális cégek jelenléte és a hitelkonstrukciónak nagy szerepe van a termékek értékesítésében. A nemzeti devizák leértékelődtek a meghatározó devizákhoz képest, megindult a munkanélküliek számának emelkedése, és a nemzetállamok egyre nagyobb pénzeket voltak kénytelenek a gazdaságba, illetve a bankrendszerbe pumpálni a helyzet konszolidálására (sok esetben nemzetközi szervezetektől felvett hitelekkel). Ez a folyamat gyakorlatilag mindmáig tart, a mentőcsomagok több-kevesebb sikerrel jártak (lásd Boros–Pál 2011). A fenti folyamatok természetesen a GDP és a versenyképesség visszaesésével jártak minden országban. A bruttó hazai termék legnagyobb csökkenését a balti országokban regisztrálták 2009-ben, s Magyarország is ott volt a „rosszul teljesítő” országok között (1. táblázat).

1. táblázat

A reál GDP változása néhány európai országban, 2009 (2008=100%)

(Százalék)

Ország	A GDP változása	Ország	A GDP változása
Lettország	-17,7	Lengyelország	1,6
Litvánia	-14,8	Macedónia	-0,9
Észtország	-14,3	Norvégia	-1,7
Finnország	-8,4	Ciprus	-1,9
Szlovénia	-8,0	Svájc	-1,9
Írország	-7,0	Málta	-2,7
Magyarország	-6,8	Belgium	-2,8

Forrás: Eurostat.¹

A globális válságnak azon kívül, hogy rámutatott a nemzetgazdaságok sebezhetőségére, egy másik hozadéka is volt. Napvilágra kerültek az Európai Unió és az Európai Bizottság struktúrájával, valamint az eurózóna működésével kapcsolatos problémák. Nemzetközi hírű szakemberek a közösség jövőjével, illetve az euró sorsával kapcsolatban gyakran pesszimizmusuknak adtak hangot (lásd Soros György 2012. tavaszi megnyilatkozásait az EU jövőjével kapcsolatban, amikor is a közösség és az eurózóna szétesését vizionálta). Tény, hogy a válság leküzdésében a kezdeményező és vezető szerepet Európában Németország és Franciaország vették át (nem utolsósorban a válságba került országokban lévő kitettségük és érdekelttségük miatt), és egyértelműen erősödött a helyzet kezelésében élen járó gazdasági nagyhatalmak pozíciója. Ugyanakkor látnunk kell azt is,

¹ <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tec00115>

hogyan egyes baloldali gondolkodók szerint az állam hosszú távon nem képes kiegyensúlyozni a tőke által generált problémákat, mivel éppen magától a tőkétől függ az állam zavartalan működése. A tőke viszont soha nem oldja meg a saját maga által gerjesztett krízist, csak körbe-körbe jár körülötte (Harvey 2011). Hasonló megállapításra jut neoliberais közgazdászoként Solow (2000) is, aki szerint a kapitalista rendszer képes kisebb problémákkal megküzdeni és ezekkel összefüggő válságokat kezelni, de nem képes globális válságok megoldására. A válsághelyzet sikeres menedzselésének egyik fő kérdése az lesz, hogy sikerül-e globális szinten összehangolni a válságkezelési intézkedéseket, ugyanis a világválságra adott válaszlépéseknek is globálisnak kell lenniük. 2012 nyaráig a válság leküzdésére hozott korábbi intézkedések nem oldották meg a problémákat. Mutatja ezt Görögország példája is, amelynek esetleges kilépése az eurózónából további nagy hullámokat vethet az unió jövőbeli fejlődésében. A globális gazdaságpolitikai lépések az Európai Unióban arra utalnak, hogy a politikusok egyelőre még nem látják a válságból kivezető utat. Mutatja ezt a „két sebességű Európa” vagy az „Európai Egyesült Államok” ötletének felmerülése is, amelyek további kérdéseket vetnek fel és hagynak megválaszolatlanul.

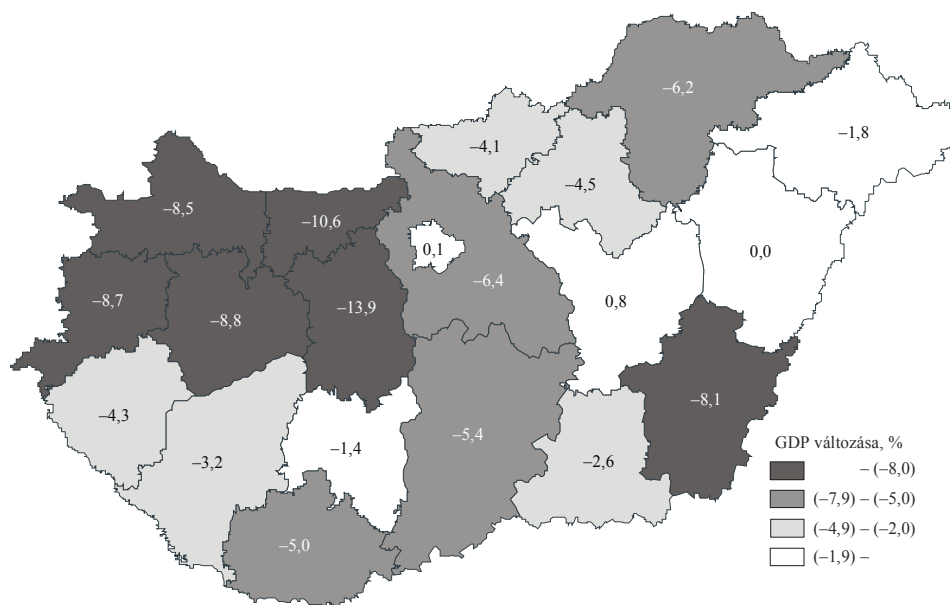
A válság gazdasági hatásai Magyarországon

A magyar gazdaság vesszőfutása nem a globális gazdasági válságnak köszönhető, hanem a problémák már jó pár évvel azelőtt jelentkeztek. Az elmúlt években nyilvánvalóvá vált, hogy a gazdaság legfőbb problémáit az ezredforduló után egyre nagyobb méreteket öltő túlköltekezés okozta. Az évtized első felében a túlköltekezés még nem volt olyan nyilvánvaló, mivel az ország gazdasága viszonylag jól teljesített: 2001 és 2006 között a gazdaság növekedésének átlaga 4,2% volt, amit jobbra az ipari termelés 6,4%-os növekedési üteme biztosított (Stark 2011). Ez azonban 2007-ben megtört, majd a negatív tendenciák 2008-ban is folytatódtak, így a gazdaságfejlődés terén Magyarország a környező országok mögött egyre jobban lemaradt. A válság tehát egy amúgy is rendkívül kedvezőtlen helyzetben lévő gazdaságot talált Magyarországon. A magyar gazdaság legfőbb problémái Békesi (2011) szerint egyrészt az ország gazdaságának alacsony teljesítőképességére, a nemzetközi összehasonlításban alacsony versenyképességére, a szűkös erőforrásaira és a hazai piac kicsi méretére, másrészt a kedvezőtlen demográfiai trendekre, valamint a munkaerőbázis mennyiségi és strukturális problémáira vezethetők vissza. Mindez aránytalanul nagy állami feladat-, kötelezettség- és kiadástömeeggel, magas szintű korrupcióval és óriási méretű felhalmozott adósságállománnyal párosul. Magyarország helyzetét a krízis során az is jelentősen rontotta és az ország azért is sorolható a válság nagy vesztesei közé, mert a magyar gazdaság erősen „transznacionalizálódott”. A nemzetközi termelési rendszerekben résztvevő ipari vállalatok aránya 40%, ezen vállalatok részvétele az exportban pedig eléri a 75%-ot. A magyar vállalatok vagyonának 45%-a külföldi befektetők kezében van, s a Magyarországon regisztrált mintegy 25 ezer külföldi vállalkozás adja a GDP közel kétharmadát, illetve ezek adják az export és import 80%-át (Bernek 2009, Simai 2010).

A gazdasági válság területi hatásai jól szemléltethetők az egy főre jutó GDP változásainak, valamint az ipari termelés volumenindexének feltérképezésével. Szembetűnő az iparilag prosperáló megyék mutatóinak visszaesése 2009-ben (1., 2. ábra).

1. ábra

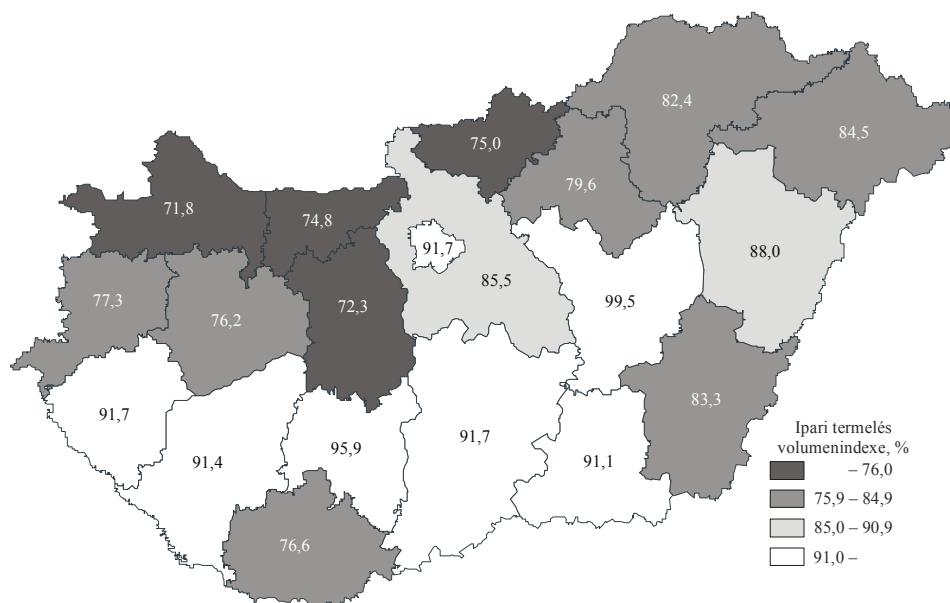
Az egy főre jutó GDP változása a megyékben 2009-ben (2008=100%)

Forrás: a KSH adatai alapján saját szerkesztés.

2. ábra

Az ipari termelés volumenindexe a megyékben 2009-ben (2008=100%)

Forrás: a KSH adatai alapján saját szerkesztés.

Az egy főre jutó regionális GDP változásait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a legnagyobb visszaesést 2008 és 2009 között Közép-Dunántúl szenvedte el (11,4%), de jelentős volt Nyugat-Dunántúlon mért csökkenés is (7,4%). A recesszió legsúlyosabb éve után viszont ugyanezen régiók viszonylag gyors lábra állásáról tanúskodnak a 2010. évi adatok. A gazdaságilag kevésbé fejlett régiókban (például Észak-Alföld, Dél-Dunántúl) a visszaesés nem volt ilyen jelentős, illetve Közép-Magyarországon a válság negatív hatásai ekkor még nem voltak ténylegesen érzékelhetők. Budapesten és agglomerációjában a gazdaság ágazati összetétele miatt az egy főre jutó GDP visszaesése amúgy sem volt nagymértékű.

2. táblázat

Az egy főre jutó regionális GDP változásai, 2008–2010 (előző év=100%)
(Százalék)

Régió	2008	2009	2010
Közép-Dunántúl	4,4	-11,4	9,1
Nyugat-Dunántúl	6,0	-7,4	5,7
Észak-Magyarország	4,0	-5,4	3,7
Dél-Alföld	8,5	-5,1	1,8
Dél-Dunántúl	7,2	-2,8	2,7
Közép-Magyarország	6,1	-1,5	4,4
Észak-Alföld	6,5	-0,3	1,9
<i>Magyarország</i>	<i>6,4</i>	<i>-3,3</i>	<i>4,6</i>

Forrás: KSH-adatok, 2007–2010.

A strukturális problémák a válság negatív hatásaival együtt 2008 és 2009 között 6,8%-os GDP-csökkenést eredményeztek, amiből 2,9% volt az ipar részesedése. Jelentősen visszaesett a társas és egyéni vállalkozások száma, 4,5 milliárd forintról közel harmadára csökkent a külföldiműködőtöke-beruházások értéke a magyar gazdaságban, és több iparágban mérséklődött a beruházások volumene (például a bányászatban 46%-kal, a feldolgozóiparban 15%-kal). Az ipari és feldolgozóipari beruházások különösen a nyugat-dunántúli, valamint Borsod-Abaúj-Zemplén és Heves megyékben estek vissza. Az ipari termelés 18%-kal csökkent, különösen a fémalapanyagok és fémfeldolgozási termékek gyártásában (40%), továbbá a járműgyártásban (30%). A gazdasági szektorokat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy 2008 és 2010 első negyedéve között a termelés legnagyobb arányban a feldolgozóiparban esett vissza 16,8%-kal. Az autóipar nemzetközi és hazai válságát is nagyon jól mutatja az eladott új személygépkocsik számának drasztikus visszaesése 2007 és 2011 között, ami gyakorlatilag megroppantotta az autókereskedelmet Magyarországon. A Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatalának adatai szerint ezen öt év alatt 177 ezerről 45 ezerre zuhant az eladott gépkocsik száma.

A válság ingatlanpiaci és építőipari hatásairól szólva elmondhatjuk, hogy a kibontakozó hitelválságnak köszönhetően a krízis a lakásárak jelentős visszaesését, az ingatlanpiac befagyását és a 2006-ban megindult építőipari válság elmélyülését hozta magával (3. ábra). 2006-ban a közel 200 ezres lakásértékesítés 2010-ben alig haladta meg a 80 ezret. 2010-ben országos szinten mindössze 20 800 lakás épült, és 2011-ben további 40%-kal csökkent az épített lakások száma. 2011-ben az építőipari termelés 7,8%-kal volt alacsonyabb az egy évvel korábbinál, s a negatív tendencia 2012 első félévében sem állt meg.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy elsősorban a globális gazdaságra érzékenyebben reagáló, a nemzetközi kereskedelemben jobban integrálódott, exportra termelő ágazatokban következett be a recesszió (Kiss 2011). Nem véletlen, hogy éppen a közép- és nyugat-dunántúli megyék húzóágazatai szenvedték el a legnagyobb termelés-visszaesést.

3. ábra

A válság egyik szimbolikus mementója, a félbemaradt Tópark projekt Törökbálinton

Forrás: a szerző saját felvétele.

A válság munkapiaci hatásai Magyarországon

A nemzetközi összehasonlítások arról tanúskodnak, hogy Magyarország azon országok közé tartozik, ahol a krízis a munkanélküliség közepes mértékű emelkedésével járt együtt. Tanulmányában Köllő (2011) ugyanakkor rámutatott arra is, hogy bár a GDP-visszaesés mértékéhez képest a foglalkoztatás csak kisebb mértékben csökkent, a megszűnt munkahelyek alapján Magyarország a régió legnagyobb vesztesei között van.

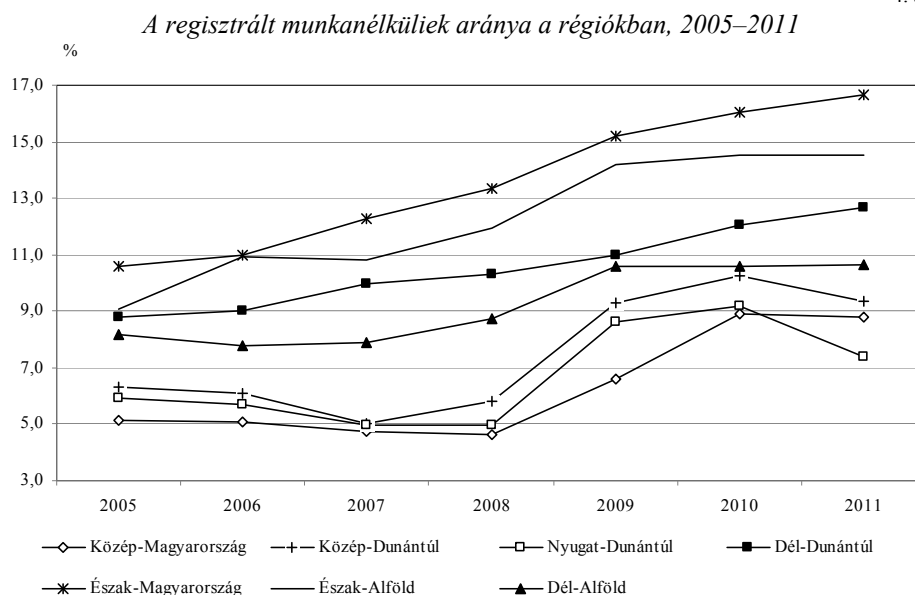
Az elmúlt évtizedben a gazdaságilag aktívak és a foglalkoztatottak száma 2006-ban érte el a maximumot, a KSH adatai szerint ebben az évben 4 millió 222 ezer aktív volt a 15–64 éves korosztályban, míg a foglalkoztatottak száma 3 millió 906 ezer fő volt. Utóbbi 57,3%-os foglalkoztatási rátának felelt meg. A gazdasági válság természetesen negatívan befolyásolta a foglalkoztatottságot. A foglalkoztatottak száma a válság legnehezebb évében, 2009-ben 3 millió 751 ezer főre esett vissza, ami 55,4%-os foglalkoztatottságnak

felelt meg. Az előző évhez viszonyítva közel 98 ezer fővel, 1,9 százalékponttal csökkent a foglalkoztatottság a 15–64 éves népességben. A negatív tendencia a regisztrált munkanélküliek számának és arányának megugrásában is tetten érhető volt: bár a mutatók 2001 óta folyamatosan kúsznak felfelé, 2008 és 2009 között a munkanélküliek száma több mint 91 ezer fővel nőtt, ami 2,2 százalékpontos növekedést jelentett.

A munkanélküliség regionális változásairól megállapíthatjuk, hogy azok az egy főre jutó GDP alakulásához rendkívül hasonló tendenciákat mutatnak: mind volumenükben, mind lefutásukban jól elválnak egymástól a gazdaságilag prosperáló régiók (például Közép-Dunántúl, Nyugat-Dunántúl) és a jelentős strukturális és társadalmi problémákkal küzdő régiók (például Észak-Magyarország, Dél-Dunántúl) munkanélküliségi görbéi. Lócsei (2011) a munkanélküliség időbeli és térbeli terjedését, valamint regionális és a különböző településhierarchiai szinteken tapasztalható hatásait összefoglaló tanulmányában rámutat arra, hogy az ipari termelés fellegvárának számító észak- és nyugat-dunántúli megyékben a munkanélküliségi ráta 2008 októberétől fokozatosan, majd 2009 januárja és májusa között gyorsan emelkedett. Az exportorientált dunántúli magterületeken, Komárom-Esztergom, Fejér, Győr-Moson-Sopron és Vas megye feldolgozóipari centrumaiban a nagyobb vállalatok termelésének csökkenése miatt akkoriban jelentős elbocsátások zajlottak le, csakúgy, mint a tradicionális ipari központokban (például Dunaújvárosban, Százhalombattán, Kazincbarcikán, Miskolcon). A válság munkapiaci hatásai Közép-Magyarországot kicsit később, 2009 nyarán érték el, ahol a szolgáltató szektor túlsúlya miatt késve jelentkeztek a válság negatív hatásai (Lócsei 2011). A krízis tehát a fejlett régiókban a munkanélküliség hirtelen megemelkedéséhez vezetett, majd viszonylag gyorsan a regeneráció útjára léptek ezek a területek (itt csak zárójelben utalok a kreatív, innovatív és magasabb hozzáadott értékkel bíró iparágak és gazdasági tevékenységek szerepére ezekben a régiókban). A fejletlen területeken ezzel szemben a hosszú távú negatív társadalmi-gazdasági folyamatok tovagyűrűzésének vagyunk tanúi, így a válság jelentős ingadozásokat nem eredményezett az amúgy is magas munkanélküliségben (4. ábra).

A válság szektorális hatásairól szólva megállapíthatjuk, hogy arányaiban a legnagyobb foglalkoztatás-csökkenés az iparban (11%), azon belül az építőiparban következett be. 2008 első negyedéve és 2010 első negyedéve között 14,9%-kal csökkent a foglalkoztatottak száma ebben az ágazatban (Bálint et al. 2011). Nagy létszámvesztéséget könyvelhettek el emellett a feldolgozóipar, az ingatlanüggyekkel foglalkozó vállalkozások, valamint a magánoktatásban résztvevő cégek és intézmények (Köllő 2011). A leépítés leghamarabb a gépipart, azon belül a járműgyártást érte el, legintenzívebben viszont az elektronikai ipart sújtotta (Kiss 2011). A legnagyobb létszámleépítési akciókat (csoportos, szervezett, tömeges elbocsátásokat) a külföldi érdekeltségű autóiipari és elektronikai vállalatok hajtották végre Budapesten, Esztergomban, Tatabányán, Szombathelyen, Székesfehérváron, Veszprémben és Kecskeméten. Becslések szerint a válságnak köszönhetően mintegy 25 ezer fővel csökkent az autóiiparban foglalkoztatottak száma Magyarországon. A gazdaság egyéb ágazataiban 2009 tavaszától pörögtek fel az elbocsátások.

4. ábra

A válság munkaerő-piaci hatásainak mérséklésére a kelet-közép-európai országokban, köztük Magyarországon makro (országos) szinten elsősorban a munkakereslet ösztönzésére és fenntartására koncentrálták az intézkedéseket és a forrásokat. Többek között jelentős összegeket fordítottak a bérköltségek csökkentésére (például munkaadói járulék kulcsának csökkentése, tételes egészségügyi hozzájárulás megszüntetése). A keresletöztönző intézkedések közé sorolható a csökkentett munkaidejű foglalkoztatás is, ami kevésbé bizonyult hatékonynak nemzetközi összehasonlításban. Sikereesebbnek értékelik ugyanakkor a szakemberek a munkahely-támogatások bővítését, valamint az állami munkahely-teremtési intézkedéseket (például Út a munkába program; Elek–Scharle 2011).

A magyar gazdaságban, különösen a versenyszférában sokkal elterjedtebb volt a kemény munkaerő-piaci eszközök alkalmazása a válság hatásainak csökkentésében, mint a puha eszközöké (például munkaidő-csökkentés, részmunkaidő alkalmazása, fizetéscsökkentés stb.). Míg a közszférában elsősorban a reálkeresetek lefaragásával reagáltak a veszteségek mérséklésére, a versenyszférában többnyire az alkalmazásban állók elbocsátása mellett döntöttek, a maradék fizetési színvonalának fenntartásával. A munkaerő-leépítést, a kormányzati kedvezményeket és egyéb EU-támogatásokat, valamint a részmunkaidőre történő áttérést a cégek menedzserei utólag nem tartották hathatós eszközöknek a válságkezelésben (Czibik et al. 2010).

A válság hatása a háztartások jövedelmi viszonyaira és hitelfizetési képességére

A válságnak természetesen nemcsak munkapiaci hatásai voltak, hanem jelentősen befolyásolta a háztartások anyagi körülményeit, jövedelmi viszonyait és megtakarításait is. 2009-ben az előző évhez viszonyítva mind a bruttó, mind a nettó átlagkereset stagnált, a reálkereseti index viszont jól mutatja, hogy a keresetek reálértéke és vásárlóereje a korábban jellemző trendnél nagyobb mértékben esett vissza (nem utolsósorban a közszférában végrehajtott „válságkezelő” fizetés-befagyasztásnak köszönhetően; 3. táblázat).

3. táblázat

A reálkeresetek alakulása Magyarországon, 2005–2011

Év	Teljes munkaidőben foglalkoztatottak átlagkeresete				Reálkereseti index	
	bruttó	nettó	bruttó	nettó	bruttó	nettó
	Ft/fő/hó		előző év = 100,0%			
2005	158 343	103 149	108,8	110,1	105,0	106,3
2006	171 351	110 951	108,2	107,6	104,1	103,6
2007	185 017	114 282	108,0	103,0	100,0	95,4
2008	198 964	122 267	107,5	107,0	101,3	100,8
2009	199 837	124 116	100,6	101,8	96,5	97,7
2010	202 525	132 604	101,3	106,8	96,6	101,8
2011	213 054	141 127	105,2	106,4	101,3	102,4

Forrás: KSH-adatok, 2005–2011.

A gazdasági válság háztartásokra gyakorolt hatásait röviden úgy összegezhetjük, hogy a társadalom jövedelem és anyagi helyzet szerinti összetétele a korábbiaknál is gyorsabban polarizálódott, azaz egyrészt egyre többen csúsztak le a jövedelmi skála legalsó decilisébe, másrészt nőttek a különbségek a leggazdagabbak és legszegényebbek között. A válság tehát kiélezte az anyagi különbségeket a háztartások között. A háztartások anyagi helyzetének alakulásában meghatározó szerepe volt a jövedelmek csökkenésének és az eladósodottság szintjének (Tóth–Medgyesi 2011).

Fenti megállapításomat a TÁRKI 2009-ben végzett háztartásimonitor-vizsgálatai is alátámasztják. A legutóbbi, 2007-es felméréshez képest megnőtt azon háztartások aránya, amelyek szubjektív megítélésük szerint anyagi gondokkal küzdenek (19%-ról 22%-ra), vagy egyenesen nélkülöznek (4%-ról 8%-ra). Másrészt – elsősorban a szegényebb háztartások között – jelentősen nőtt az eladósodott családok aránya a válság kirobbanása óta. A kevésbé tőkeerős háztartások eladósodását jelzi, hogy míg 2001-ben a legalacsonyabb jövedelmi ötödhez tartozó háztartásoknak csak 14%-a törlesztett valamilyen banki hitelt, ez az arány 2009-re 40% fölé kúszott fel. Ebben a csoportban ugyanezen időszakban a lakáshitellel rendelkező háztartások aránya 7%-ról 24%-ra, az autóhitellel rendelkezők aránya 0%-ról 7%-ra, míg az áruhitellel rendelkezők aránya 7%-ról 17%-ra nőtt. A legmagasabb jövedelmi ötödbe tartozó háztartások eladósodása koránt sem volt ilyen dinamikus.

2009 végén a lakáshitelek állománya Magyarországon 3920 milliárd forint volt (a GDP 15%-a), ennek 63%-a devizaalapú lakáshitelként volt nyilvántartva (Kapitány 2011). 2009 jelentős változást hozott a lakáshitelezésben: egyrészt a bankok folyamato-

san csökkentették a devizaalapú jelzáloghitelek kibocsátását, másrészt a lakosság is óvatossabbá vált, aminek köszönhetően 2009-ben megállt a devizahitel-állomány növekedése. 2009 ugyanakkor abból a szempontból is változást hozott, hogy a válság kitörése után drasztikusan megnőtt a késedelmes hitelek aránya. A törlesztő részletek okozta problémák akkor válnak nyilvánvalóvá, ha a háztartások összes banki tartozásainak, illetve a nem pénzügyintézményekkel szemben fennálló tartozásainak (például önkormányzati, munkahelyi hitel, közszolgáltatókkal szembeni tartozás) törlesztő részleteit vesszük górcső alá: 2010 elején az alsó jövedelmi ötödbe tartozó háztartások jövedelmük 43%-át költötték hiteltörlesztésre, míg a felső ötöd esetében ez csupán 15% volt (Tóth–Medgyesi 2011). A PSZÁF adatai szerint 2011 közepén 1 225 419 lakossági, jelzálog fedezetű szerződés volt, s ezek egynegyedénél már volt valamilyen késedelmességi probléma, több mint egytizedüknél pedig 90 napon túli volt az elmaradás. A 301 700 késedelmes tartozás közül mintegy 262 ezer, a 142 300 kilencven napon túl tartozóból pedig 123 ezer volt deviza alapú hiteltartozás. Fontos különbséget tenni a devizaalapú lakáshitelek és a szabad felhasználású jelzáloghitelek között: mivel a két konstrukció jelentősen eltér egymástól, a nem fizetők aránya is különbözik a két portfólióban. 2011-ben a lakáshitelek terén 8,7%, a szabad felhasználásúaknál 23,2% volt a nem fizető hitelek aránya. A törlesztési nehézségekkel küzdő tipikus lakos Észak-Magyarországon vagy az Alföldön lakik, harmincas-negyvenes éveiben lévő aktív korú munkanélküli háztartásfő, aki legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezik, és öt vagy több személyes háztartásban él.

A lakosság devizakitettségének és devizaterheinek csökkentésére a magyar kormány 2011 szeptemberében törvényt hozott a devizahitelek egy összegben történő végtörlesztésének lehetőségéről. A PSZÁF adatai szerint a lehetőséggel mintegy 170 ezer devizaalapú jelzáloghiteles háztartás élt, ami az 1354 milliárd forint értékű végtörlesztett devizahitel-állomány 24,1%-a. Mivel a háztartásoknak a fenti összegből csak 984,2 milliárd forintot kellett kifizetniük, a bankszektor összesen több mint 370 milliárd forintos veszteséget könyvelt el. Nem véletlen, hogy az intézkedés belföldön és külföldön számtalan kritikát kapott a pénzügyintézetek és a közgazdász szakma részéről. Miután a végtörlesztésben éppen a legrászorultabb rétegek nem tudtak részt venni, 2012 áprilisában a kormány – immár a bankszektor egyetértésével – újabb intézkedést hozott a devizahitelek megsegítésére (rögzített árfolyamon történő törlesztés lehetősége 5 éves időtartamig).

A városlakók véleménye a gazdasági válságról és annak hatásairól

A gazdasági válság városlakókra gyakorolt hatásainak felderítésére pilotkutatást végeztem a hazai városokban arról, hogy hogyan látják a városban élők a válságot, s annak milyen közvetett vagy közvetlen hatásai voltak városukra, illetve mindennapi életükre. A nemzetközi és hazai tapasztalatok kiegészítésére 2010 nyarán háztartási kérdőíves felmérést végeztem Budapesten, Szegeden és Győrben (azaz a legfejlettebb régió centrumtelepülésén, valamint egy prosperáló, illetve egy kevésbé fejlett régió központjában). A 39 többnyire zárt végű kérdést tartalmazó kérdőíveket kérdezőbiztosok segítségével töltötték ki a megkérdezettek a három nagyvárosban. A háztartási kérdőívezést emellett utcai megállítási módszerrel egészítettem ki, amelynek kérdőíve 10 rövid kérdést tartalmazott (a két felmérés esetében n=193). A háztartási kérdőívet digitalizált formában az interneten is közzétettem, és a felmérést 2011 második felében internetes kérdőívezéssel

bővítettem (n=352). Az értékelésbe csak a városlakók véleménye került be, így a pilotfelmérés jó betekintést nyújt a válság szubjektív megítélésébe. Az alábbi fejezetben a teljesség igénye nélkül néhány olyan érdekes eredményt szeretnék bemutatni, amelyek a tanulmány korábban tárgyalt témaköreikhez kapcsolhatók.

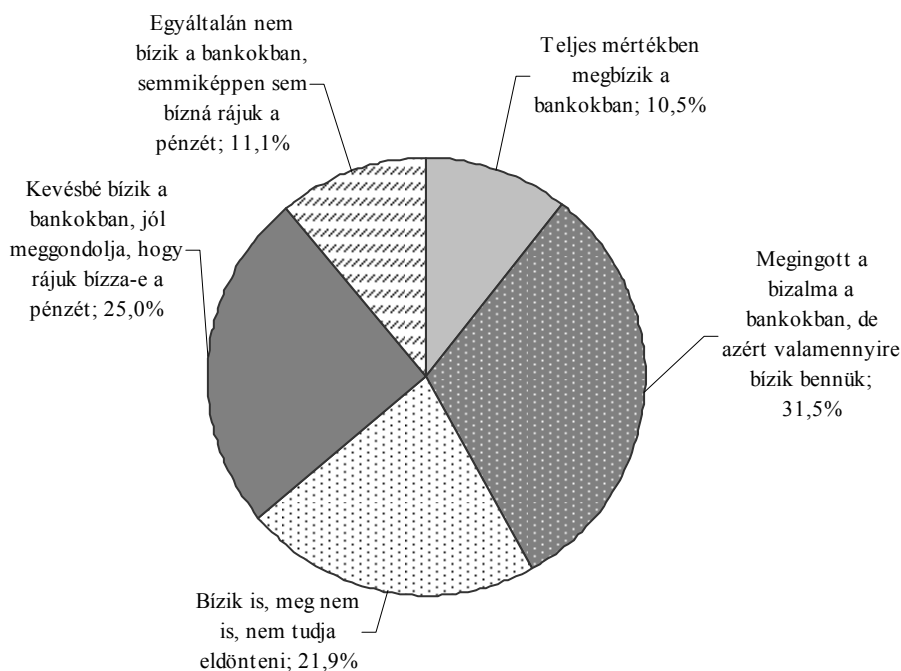
Bár a krízis közvetett és közvetlen hatásainak szempontjából lényegi információt nem hordoz, mégis fontosnak tartottam annak felderítését, hogy milyen háttér-információkkal rendelkeznek a városlakók a válság körülményeiről. Tisztában vannak-e a körülöttük zajló eseményekkel, a világgazdaságban zajló aktuális folyamatokkal? Többek között a recesszió időszakában is bebizonyosodott, hogy a tudás- és információhiánynak tényleges gazdasági következményei is lehetnek az állampolgárokra nézve (lásd a hitelválság okait).

A felmérésben résztvevők közel 60%-a 2008-ra helyezte a gazdasági válság kezdetét. A megkérdezettek alig több mint harmada tette ezt 2008 második félévére, amely a krízis kitörésének időszaka volt az Európai Unióban. Az elmúlt években a tömegmédiában számtalan hír és elemzés látott napvilágot a válságról, ahhoz képest ez az arány nem mondható magasnak. Egyértelműen azonosították viszont a megkérdezettek az Egyesült Államokat, mint ahonnan a válság útjára indult. A válaszadók kilencetizede jelölte meg az USA-t a válság okozójának. Nagyjából kétharmad–egyharmad arányban oszlottak meg a válaszok aszerint, hogy a bankszektorból (64,5%) vagy az ingatlanszektorból (27,6%) indult-e el a világválság. Az eredményt az is befolyásolhatta, hogy Magyarországon a válság elsősorban a bankszektor problémáin keresztül érezte hatásait a lakosság körében. Talán azt a sommás megállapítást tehetjük, hogy városaink lakói nagyjából tisztában vannak a válság területi és gazdasági körülményeivel, de annak időbeli lefutásáról kevésbé tájékozottak.

Saját felméréseim eredményei arról tanúskodnak, hogy egyrészt a lakosság bizalmatlansága a bankszektor irányába alapvetően nőtt (a megkérdezettek harmada kevésbé vagy egyáltalán nem bízik már a bankokban), másrészt a korábbiaknál sokkal körültekintőbben vesznek igénybe banki szolgáltatásokat (5. ábra). A válság egyik – ha nem az egyetlen – pozitív hozadékának azt tekinthetjük, hogy a lakosság korábbi alacsony pénzügyi kultúrája biztosan emelkedett és az emberekben tudatosult, hogy közép- és hosszú távú pénzügyi döntéseiknek (vagy éppen döntésképtelenségüknek, nemtörődomségüknek, tudatlanságuknak) komoly anyagi következményei lehetnek.

Érdekes egy pillantást vetni empirikus felmérésem azon kérdésére, hogy vajon Magyarországon melyik gazdasági ágazat szenvedte el a legnagyobb veszteségeket a válság következtében. A megkérdezettek kétharmada az építőipart jelöli meg a legnagyobb veszteseknek, emellett a válaszadók ötöde jelölte még meg az autógyártást és az autókerekedelmet. A városlakók ezen a téren nagy tájékozottságról tettek tanúbizonyságot. A megkérdezett városlakók körében nincs letisztult kép a krízis munkapiaci hatásairól, vagyis arról, hogy ténylegesen hányan veszíthették el munkahelyüket a válság következtében. A kérdésre adott válaszok széles skálán mozognak: egyesek szerint a globális válság alig hatott a foglalkoztatottak számára, mások szerint félmilliót is meghaladta az elbocsátottak száma.

5. ábra

Mennyire bíznak a városlakók a hazai bankokban?

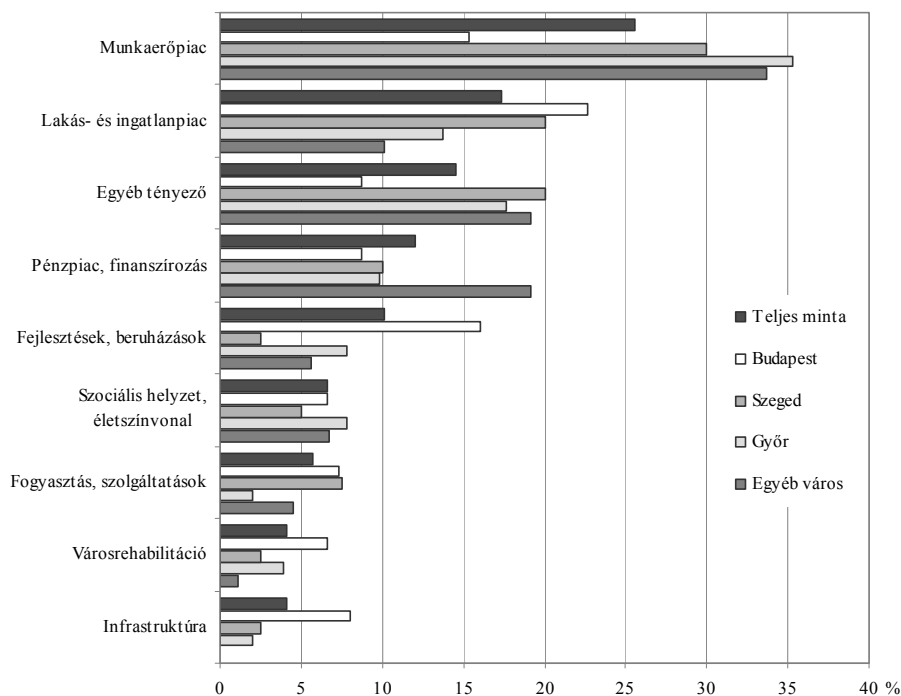
Forrás: a szerző saját felmérése (2011, teljes minta n=352).

A legnagyobb arányt (27%) azok képviselik, akik szerint 100–150 000 főre tehető a válság miatt munkájukat veszített emberek száma, ami körülbelül megfelel a tényleges adatoknak. Nem mondható el, hogy a városlakók tisztában lennének a válság tényleges munkapiaci hatásaival annak ellenére sem, hogy a megkérdezettek közel fele közvetlen környezetében is megtapasztalhatta azt: nem ritka, hogy baráti, ismerősi körben (32%), vagy családban, rokonságban (16%) veszítette el valaki a munkáját a krízis következtében.

A felmérés eredményei szerint a városlakók elsősorban a válság munkaerő-piaci hatásaival szembesültek lakóhelyükön (6. ábra). Budapest a munkapiaci hatások szempontjából kedvezőbb helyzetben volt a vidéki városoknál, ami saját eredményeimben is visszatükröződött. A lakás- és ingatlanpiaci problémák azonban már a fővárost sem kerülték el: a budapesti ingatlanok nagyobb leértékelődésnek estek áldozatul, mint vidéki társaik, egyes szakmai becslések szerint a lakóingatlanok értékvesztése 2007 és 2012 között elérhette a 20%-ot. Ezzel nagy hasonlóságot mutat azon eredményem, miszerint a válaszadók körülbelül kétharmada mindhárom városban úgy ítélte meg, hogy lakásuk értéke 10–20%-kal csökkent. A recesszió a városi önkormányzatokban és a vállalkozói szférában jelentős finanszírozási nehézségekhez, pénzhiányhoz vezetett, ami gyakran a megkezdett beruházások leállításával vagy felfüggesztésével (lásd 3. ábra), a tervezett fejlesztések elhalasztásával, vagy az azokról való lemondással járt együtt. Elsősorban a fővárosi válaszadók okolták a krízist az elmaradó fejlesztések és beruházások miatt.

6. ábra

Mely területen lehetett leginkább érezni a válság hatásait a városokban?

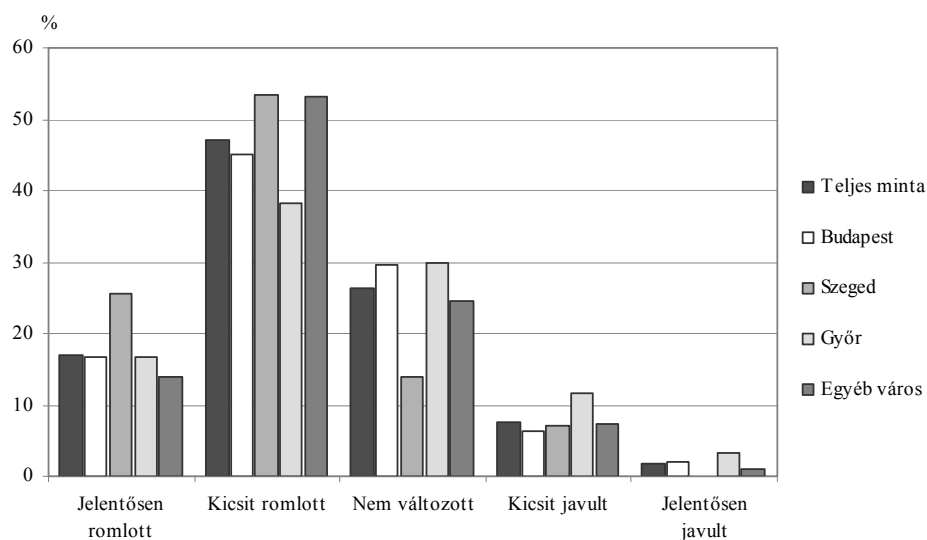

Forrás: a szerző saját felmérése (2011, teljes minta n=352).

Empirikus vizsgálataim arról tanúskodnak, hogy a városlakók életminősége a válság kirobbanása után csökkent. A megkérdezettek közel fele nyilatkozott úgy, hogy életminősége valamelyest romlott az elmúlt évek során, a válaszadók közel egyötöde szerint pedig jelentősen csökkent a válság kirobbanása óta (7. ábra). A felmért települések közül a szegedi és győri eredményeket lehet kiemelni: míg a szegediek sokkal kritikusabbak voltak, a győriek pozitívabban nyilatkoztak szubjektív életminőségük alakulásáról.

Az életminőség romlását sokan az anyagi körülményeik romlására vezetik vissza: nem véletlen, hogy a válaszadók több mint egynegyede amiatt aggódik, hogy nem lesz elég a jövedelme családja eltartására, további egyötödük pedig munkáját és megélhetését félti. Az életminőség romlása, a fokozódó aggodalmak okozta mentális nyomás közvetett hatásai a társadalmi környezet változásaiban is tetten érhetők. Egyrészt a globális válság kitörése óta a lakosság egészségi állapotának alakulásában újabb negatív tendenciák figyelhetők meg (Uzzoli 2011), másrészt – elsősorban a fiatalabb és magasabban képzett generációk esetében – egyre komolyabb alternatívaként jelenik meg az ország ideiglenes vagy végleges elhagyása (Rédei 2006, Illés 2011).

7. ábra

A városlakók életminőségének változása a válság kirobbanása óta

Forrás: a szerző saját felmérése (2011, teljes minta n=352).

Az elmúlt időszakban egyre gyakrabban hallani a hírekben, hogy Magyarországon a lakosság megtakarítási képessége és hajlandósága alacsony. Ezt saját eredményeim is alátámasztják: a megkérdezettek – amennyiben erre van lehetőségük – havi bevételeiknek alig egyötödét teszik félre, takarítják meg. A lehetséges hosszú távú befektetések között még mindig kiemelt szerepe van az ingatlanoknak. A megkérdezettek a lakásra most talán még inkább úgy tekintenek, mint az egyik legbiztosabb hosszú távú befektetésre: a válaszadók közel fele ingatlanba fektetné pénzét, ha anyagi körülményei ezt lehetővé tennék. A lakásvásárlás mögött jóval lemaradva rövid távú banki lekötések (18,2%) és hosszú távú (élet)biztosítások (10,8%) szerepelnek. Meglepő, hogy olyanok is voltak (6,5%), akik semmibe nem fektetnék pénzüket, mert nem látják értelmét a takarékoskodásnak.

A háztartások elsősorban közvetlen kiadásainak csökkentésével próbálták meg védekezni a válság ellen (például kevesebb, de tudatosabb vásárlás, ruházkodásra költött összegek lefáradása, megtakarítások növelése). Gyakori takarékoskodási módszer a rezsi-költségek csökkentése (víz-, gáz- és villanyfogyasztás csökkentése), valamint a különböző szolgáltatásokról (például internetről, telefonról, kulturális programokról) való lemondás is. Felmérésem eredményeit a KSH adatai is alátámasztják. A 2009. évi adatok szerint ugyanis a háztartások fogyasztási kiadásainak volumenindexe országos szinten 7,3%-kal csökkent 2008-hoz viszonyítva. A fogyasztási javakban a legnagyobb visszaesést a hírközlési és egyéb szolgáltatások terén tapasztalhattuk (volumenindex 11,4%-os csökkenése), de hasonló csökkenés következett be a közlekedés és szállítás terén (11,2%) is. Szembetűnő volt a lakberendezési, lakásfelszerelési javakról, valamint a lakáskarbantartásról és felújításokról való lemondás (10,2%), s ettől nem sokkal maradt el a vendéglátási és szálláshely-szolgáltatási, valamint a szabadidős és kulturális javak igénybevételének visszaesése (9,2–9,5%). Hasonló eredményre jutunk, ha a háztartások egy főre jutó ki-

adásainak megoszlását tekintjük. 2010-ben a kiadások között a lakásfenntartás költségei (24,9%), az élelmiszerek és alkoholmentes italok (23,0%), illetve a közlekedésre fordított összegek (11,0%) voltak a meghatározó elemek. A recesszió 2009 óta a kiadások között a rezsire, valamint az egészségügyi ellátásra fordított összegek arányának emelkedését hozta magával, amire a háztartások az élelmiszerfogyasztás, a közlekedés, valamint a hírközlési és egyéb szolgáltatások visszaszorításával válaszoltak. Utóbbiak részaránya az egy főre jutó kiadásokban egyértelműen csökkent.

Összefoglalás

Egyre többen hangoztatják, hogy tulajdonképpen nemcsak a világgazdaság, hanem az egész társadalmi-gazdasági fejlődés eddigi útja van válságban, ami érinti az egész emberi társadalom kultúráját, életvitelét, szemléletmódját és erkölcsét (Szentés 2009). Daniel Quinn (1992) Ishmael című könyvének legfontosabb gondolatait idézve a fentieket talán annyiban pontosítanám, hogy az úgynevezett „nyugati kultúra”, a „fehér ember kultúrája” van válságban, amennyiben a jelenlegi globális krízist csakugyan a társadalmi-gazdasági rendszer fejlődésének csődjeként értelmezhetjük. S mint ahogy László (2008, 59. o.) nagyon jól megfogalmazza: „A globális szintű gazdasági növekedés tovább folytatódik, azonban egyre kevesebb ember látja hasznát”.

A válság kirobbanásának okairól több elmélet is kering szakmai körökben. Az egyes elméletekből az mindenképpen leszűrhető, hogy a globális válságban meghatározó szerepe volt a nemzetközi pénzügyi piacokon folyó spekulációnak, a virtuális pénzügyi mozgások előtérbe kerülésének, a nemzetközi pénzügyi piacok és a gazdasági ágazatok sokrétű összefonódásának. A gazdasági válságnak köszönhetően várható, hogy egyrészt bizonyos fokú átrendeződés következik be a globális gazdasági erőterben (lásd Ázsia és különösen Kína növekvő szerepét a világgazdaságban), másrészt az Európai Unióban újragondolják az állam szerepét és felelősségét a pénzügyi piacok szabályozásában, illetve a nemzetállamok szerepét az unió jövőbeli fejlődésében.

A rendszerváltozás óta a kelet-közép-európai országok politikai, gazdasági és társadalmi téren eltérő utat jártak be. Már a gazdasági világválság előtt is megindult a közép-európai országok differenciálódása, amit a válság csak felgyorsított. Magyarország, a rendszerváltozás utáni évek éltanulója, mára elvesztette élvonalos szerepét a régióban: egyrészt az ország pozíciója nemcsak az EU-n belül, hanem Közép-Európában is meggyengült, másrészt Budapest szerepe is csökkent a régióban (Kiss 2009).

A felelőtlen gazdaságpolitikai döntéseknek köszönhetően Magyarországot a válság eleve meggyengült állapotban érte. Tetézte a bajt, hogy az ország gazdaságának exportorientált, modern húzóágazatait roppantotta meg a válság, és éppen a korábban prosperáló területeken (például Közép-Dunántúlon) jelentkeztek legkorábban és nem ritkán a legnagyobb mértékben a krízis negatív hatásai. A gazdasági problémákhoz jelentős pénzügyi problémák is párosultak: tovagyrúzó hitelválság ütötte fel a fejét, amely elmélyítette a krízis negatív társadalmi következményeit.

Empirikus vizsgálataim eredményei segítségével ki tudtam mutatni, hogy a globális válságnak köszönhetően a) a városlakók szubjektív életminősége az elmúlt években saját bevallásuk szerint csökkent; b) a megkérdezettek sokkal kritikusabban tekintenek a pénzügyi rendszerre és a bankrendszerre, illetve sokkal körültekintőbbek lettek pénzügyeikkel

kapcsolatban; c) saját háztartásukban is jelentős „megszorító intézkedéseket” hoztak a takarékoság érdekében. Ugyanakkor az is nyilvánvalóvá vált, hogy a megtakarítások hiánya miatt a háztartások nagyobbik része még korántsem lábalt ki a válságból, és az elkövetkező években elhúzódó negatív társadalmi hatásokkal kell számolnunk.

A 2011-ben a válság hatásainak csökkentésére megindult kormányzati intézkedéseket belföldön és külföldön egyaránt élesen kritizálták. Az idő rövideje miatt végleges mérleget ezekről az intézkedésekről még nem vonhatunk, de azt az óvatos véleményt talán megfogalmazhatjuk, hogy ezek Magyarország európai uniós pozícióit nem erősítették. Az azonban, hogy az unortodox gazdaságpolitikai irányvonal hosszú távon milyen eredményeket produkál, és az egész folyamatból hogyan kerül ki az ország, egyelőre még nyitott kérdés.

IRODALOM

- Akerlof, G. – Shiller, R.* (2009): *Animal spirits: How human psychology drives the economy and why it matters for global capitalism.* Princeton, N.J., Princeton University Press
- Authers, J.* (2010): *The fearful rise of markets: Global bubbles, synchronized meltdowns, and how to prevent them in the future.* Upper Saddle River, N.J., FTPress
- Bálint Mónika – Cseres-Gergely Zsombor – Scharle Ágota* (2010): *A magyarországi munkapiac 2009–2010-ben.* In: Fazekas Károly – Molnár György (szerk): *Munkaerőpiaci Tükör 2010 – Közelkép: A válság munkapiaci hatásai.* MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest
- Békési László* (2011): *A magyar gazdaság helyzete, kilátásai, 2002–2010. Ezredforduló – Stratégiai Tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián, 1.*
- Berneke Ágnes* (2009): *Globális pénzügyi válság – avagy egy új világgazdasági korszak határán.* A Földgömb, 6.
- Bookstaber, R.* (2007): *A demon of our own design: Markets, hedge funds and the perils of financial innovation.* New York, Wiley
- Boros Lajos – Pál Viktor* (2011): *A gazdasági válság hatásai és a rá adott válaszok különböző földrajzi léptékeken.* Földrajzi Közlemények, 1.
- Czibik Ágnes – Makó Ágnes – Tóth I. János* (2010): *A gazdasági válságra adott vállalati válaszok – a magyar eset.* MKIK Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézet, Budapest
- Elek Péter – Scharle Ágota* (2010): *Válságintézkedések a munkapiacra.* In: Fazekas Károly – Molnár György (szerk): *Munkaerőpiaci Tükör 2010 – Közelkép: A válság munkapiaci hatásai.* MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest
- Harvey, D.* (2011): *Roepke Lecture in Economic Geography – Crises, Geographic Disruptions and the Uneven Development of Political Responses.* Economic Geography, 1.
- Illés Sándor* (2011): *A magyarok munkavállalásának jellemzői a legnagyobb fogadó államban, Svédországban – makroperspektíva.* In: Gellérné Lukács Éva (szerk): *Magyarok munkavállalása Skandináviában.* Tullius Kiadó, Budapest
- Kiss Éva* (2011): *A válság területi konzekvenciái az iparban.* Területi Statisztika, 2.
- Kiss J. László* (2009): *A globális pénzügyi válság a geopolitikai változások tükrében. Biztonságpolitikai szemle – Nemzet és Biztonság, 2.*
- Köllő János* (2010): *Foglalkoztatás, munkanélküliség és bérek a válság első évében.* In: Fazekas Károly – Molnár György (szerk): *Munkaerőpiaci Tükör 2010 – Közelkép: A válság munkapiaci hatásai.* MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest
- László Ervin* (2008): *Világváltás: A változás harmonikus útja.* Nyitott Könyvműhely, Budapest
- Lőcsei Hajnalka* (2010): *A gazdasági világválság hatása a munkanélküliség területi egyenlőtlenségeire.* In: Fazekas Károly – Molnár György (szerk): *Munkaerőpiaci Tükör 2010 – Közelkép: A válság munkapiaci hatásai.* MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest
- Partnoy, F.* (2003): *Infectious greed: How deceit and risk corrupted financial markets.* New York Times Books

- Posner, V.* (2010): *The crisis of capitalist democracy*. Cambridge, Mass, Harvard University Press
- Rédei Mária* (2006): A tanulási célú migráció a világban és itthon. *Demográfia*, 2–3.
- Quinn, D.* (1992): *Ishmael: An Adventure of the Mind and Spirit*. Bantam/Turner Book
- Rajan, R.* (2010): *Fault lines: How hidden fractures still threaten the world economy*. Princeton, N.J., Princeton University Press
- Simai Mihály* (2010): A világvállalatok és a globális válság: a multik jelene és jövője. *História*, 32.
- Solow, R. M.* (2000): *Growth theory: an exposition*. Oxford University Press
- Stark Antal* (2011): A magyar gazdaság fejlődése Közép-Kelet-Európában. *Ezredforuló – Stratégiai Tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián*, 1.
- Stuttaford, A.* (2010): Scapegoating les Anglo-Saxons. *Weekly Standard*, 38.
- Szanyi Miklós* (2009): A globális válság eredete, fő dimenziói és egyéb jellemzői. – In: Farkas Péter (szerk): *A globális válság: hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások*. (CD) 1.
- Szentes Tamás* (2009): *Ki, mi és miért van válságban? – a leegyszerűsítő nézetek és szemléletmód kritikája*. Napvilág Kiadó, Budapest
- Tóth I. György – Medgyesi Márton* (2010): Jövedelemeloszlás és megélhetési nehézségek a konszolidációs csomagok és a válságok közepette. Magyarországon. In: Fazekas Károly – Molnár György (szerk): *Munkaerőpiaci Tükör 2010 – Közelkép: A válság munkapiaci hatásai*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest
- Uzzoli Annamária* (2011): The role of unemployment in the run of life chances in Hungary. *International Journal of Population Research*. 2011/1. Article ID 130318, Doi:10.1155/2011/130318

Kulcsszavak: gazdasági válság, munkapiac, hitelválság, Európai Unió, Magyarország.

Resume

Economists, financial experts and politicians for years ignored the stormy clouds cumulating above the global economy. The recession later brought great waves of transformation not only in the core economic zones but also in smaller countries with open economy like Hungary. These countries faced and still face particularly difficult situation in Europe, therefore assessment of the impacts of global crisis on the local economy and society is extremely important for such smaller countries. This paper first briefly outlines few relevant theories on the current crisis and the consequences of the crisis in the European Union, and then it focuses on the most important socio-economic outcomes in Hungary. The paper pays special attention to the changes that took place in the national economy, the labour market and their effects on the situation of households. Most relevant results of empirical survey on the opinions of urban residents about the consequences of economic crisis are also highlighted.